

3. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За ред. О.О. Любара. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 450 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
4. Нахлік Є.К. Пантелеймон Куліш: До 170-річчя від дня народження. – К.: Т-во „Знання”, 1989. – 48 с.
5. Наша рідна мова. Читанка друга. Склала М. Грінченко. – Черкаси – Київ: Сіяч, 1918. – 130 с.
6. Пантелеймон Олександрович Куліш // Мосіяшенко В.А., Курок О.І., Задорожна Л.В. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2005. – 266 с.
7. Побірченко Н.С. Пантелеймон Куліш // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХ ст.): Хрестоматія / О.В. Сухомлинська (наук.ред.), Л.Д. Березівська (упоряд.). – К. : Науковий світ, 2003. – 418с.

УДК 37.03

З.М. Діхтяренко

ПОНЯТТЯ „ВИХОВАННЯ”, „ВОЛЯ”, „НАПОЛЕГЛИВІСТЬ” У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТА ФІЛОСОФСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті через психолого-педагогічну, філософську літературу досліджено поняття: „виховання”, „воля”, „наполегливість” та обґрунтовано власне – „виховання наполегливості”.

Аннотация. В статье через психолого-педагогическую, философскую литературу исследованы понятия: „воспитание”, „воля”, „настойчивость” и обосновано собственное – „воспитание настойчивости”.

Annotation. In this article the author investigates through psycho – pedagogical and philosophic literature the concept „upbringing”, „will”, „persistence” and grounds proper „upbringing of persistence”.

Вихованню підростаючого покоління всі народи у різні часи надавали величезного значення. Ще К.А. Гельвецій писав, що виховання може все! Воно, враховуючи вплив спадковості і стихійного середовища, спрямоване на розвиток у кожної особистості певних цінностей, знань, умінь, навичок, потреб, рис характеру, здібностей. У вивченні поняття „виховання” у широкому та вузькому значенні значну роль відіграють фундаментальні праці Аристотеля, Л.С. Виготського, Я.А. Коменського, Дж. Локка, А.С. Макаренка, М. Монтеля, Й.Г. Песталоцці, М.І. Пирогова, С.Ф. Русової, Ж.-Ж. Руссо, В.О. Сухомлинського, М.Г. Стельмаховича, К.Д. Ушинського, Ю.А. Федьковича, З. Фрейда та ін.

Наполегливість є однією з вольових якостей особистості. Вивченні вольових якостей дітей та молоді присвячено фундаментальні праці Ю.П. Азарова, І.Д. Бега, П.П. Блонського, Л.С. Виготського, А.І. Висоцького, Ф.Н. Гоноболіна, Г.С. Костюка, В.А. Крутецького, Н.Н. Ланге, О.Ц. Пуні, П.А. Рудика, В.І. Селіванова, І.А. Сікорського, Б.М. Смірнова та ін.

На усіх етапах історичного розвитку людини підкреслювалося важливість наполегливості для характеристики поведінки індивіда. Іще Макдауголл вважав наполегливість одним із об’єктивних якостей цілеспрямованої поведінки. Багато відомих вітчизняних та зарубіжних психологів звертались до вивчення цього

феномену (В.В. Богословський, 1973; Ф.М. Гоноболін, 1965; В.В. Давидова, 1983; А.В. Запорожця, 1983; П.І. Іванов, 1964; Є.П. Ільїн, 2002; В.К. Калін, 1968; Б.Ф. Ломова, 1983; В.В. Медведєв, 1987; С.Л. Рубінштейн, 1999; К. Левін [K. Levin, 1922]; Дж. Аткинсон, Г. Літвін [J. Atkinson, G. Litwin, 1960]; Р. Крутчер [R. Crutcher, 1934]; Д. Райанс [D. Rayans, 1939]; А. Кремер [A. Kremer, 1942]; Н. Фізер [N. Feather, 1962] та ін.).

Українцям наполегливість була притаманна з давніх-давен і розглядалася як одна із частин їх духовності.

Воля виступала об'єктом наукових досліджень у працях: М.Я. Басова, В.В. Богословського, К. Бюлера, А.Д. Виноградової, М. Горького, Ф.М. Гоноболіна, В.М. Екземплярського, П.І. Іванова, Є.П. Ільїна; К.К. Платонова, Т. Рібо, С.Л. Рубінштейна, П.А. Рудика, Т. Румпеля, В.І. Селіванова, І.М. Сеченова, Г. Спенсера, О.М. Степанова, Ю.Л. Трофімова, М.М. Фіцули.

Мета статті – дослідити у психолого-педагогічній, філософській літературі поняття „виховання”, „воля”, „наполегливість” та обґрунтувати власне – „виховання наполегливості”.

З метою з'ясування сутності понять „виховання”, „воля”, „наполегливість” звернемося до довідкових видань, щоб зрозуміти етимологію і значення слів-термінів.

Що ж таке *виховання*?

У психологічній енциклопедії О.М. Степанов дає таке визначення вихованню: це „планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку дитини з метою формування в неї моральних понять і установок, принципів, ціннісних орієнтацій і навичок практичної поведінки, які створюють умови для її розвитку і готують до майбутньої громадської і трудової діяльності. У процесі виховання розвиваються вольові якості і риси характеру особистості, формуються її фізичні, розумові, світоглядні, моральні, естетичні та інші особливості. Розглядаючи виховання як процес, що реалізується при взаємодії вихователів і вихованців, а також самих вихованців, психологія вивчає закономірності саморозвитку особистості за умов спеціально організованої виховної системи, яка забезпечує не пасивне пристосування дитини до наявних форм соціального буття, не підведення її під певний соціально встановлений стандарт, а цілеспрямований розвиток кожної дитини як неповторної індивідуальності, як творця себе і обставин...” [13, 57].

А.І. Кузьмінський та В.Л. Омеляненко пишуть, що виховання – це складний і багатогранний процес формування особистості, створення оптимальних умов для фізичного, психічного і соціального розвитку [9, 66].

Різні прояви і тлумачення цього слова описує В.В. Ягупов: у романській мові для визначення виховної діяльності використовували слово латинського походження – *education*, у французькій – *pedagogie – education*, в італійській – *pedagogia – educazione*, у німецькій – *padagogik – erziehung*, у польській – *edukacja i wychowanie*. В українській мові *виховання* є похідним від слова *chovati – ховати, вирощувати*. В українській народній педагогіці воно спочатку вживалося у значенні „оберігати (ховати) дитя від небезпеки”, а згодом почало означати „вирощувати дітей, навчати правил доброї поведінки” [23, 422].

Поняття „виховання” В.М. Галузьяк, М.І. Сметанський та В.І. Шахов трактують як цілеспрямований і організований вплив на розвиток особистості. У педагогіці це поняття вживається у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні виховання – це спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив

вихователя на вихованця з метою всебічного розвитку особистості. Під вихованням у даному значенні розуміють цілісний вплив педагога на розвиток усіх сторін особистості вихованця: потреб, здібностей, почуттів, поглядів, рис характеру тощо. Поняття виховання у широкому розумінні охоплює собою два вузьких поняття: навчання і виховання у вузькому значенні. Виховання у вузькому значенні – це цілеспрямований вплив вихователя на розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості вихованця [11, 8].

За Н.П. Волковою, виховання – соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості [5, 94].

М.М. Фіцула розглядає це поняття як один із чинників, під впливом якого здійснюється розвиток дитини [21, 56].

В українському педагогічному словнику С.У. Гончаренка це визначення звучить так: „Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об’єктивних і суб’єктивних факторів. У широкому розумінні – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. У вузькому розумінні – є планомірним впливом батьків і школи на вихованця і т.д.” [6, 53].

М.Д. Ярмаченко звертає увагу ще на деякі аспекти виховання – конкретно історичне явище; соціалізація; цілеспрямована діяльність і т.д. [12, 85].

Поняття „воля” (лат. voluntas, англ. will, італ. volonta, нім. Wille, франц. volonte) у різних словниках (психологічних, педагогічних та філософських) [2, 3, 8, 13, 18, 19, 20, 22] тлумачиться по-різному, однак спільним у цих визначеннях є те, що *воля* – свідомо психічна діяльність людини, її активність, регулююча функція мозку, яка визначається активними цілеспрямованими діями, вчинками, бажаннями реалізувати поставлену мету з попереднім вибором засобів пов’язаних із переборенням труднощів, перепон.

Є.П. Ільїн зазначає: „...воля – це, по-перше, реальне психічне явище, яке показує собою довільне керування, і, по-друге, вона нероздільно пов’язана з розумом (звичайно, не замінює його), оскільки довільне керування – завжди свідоме і преднамірне, тобто розумне” [7, 39]

У філософському словнику М.М. Розенталя і П.Ф. Юдіна це визначення звучить так: „Воля – свідомо цілеспрямованість людини щодо виконання тих або інших дій. Ідеалізм хибно розглядає волю як нібито незалежну від зовнішніх впливів та обставин і не зв’язану з об’єктивною необхідністю властивість, а дії і вчинки людини – як прояви ідеалістично тлумаченої „свобідної” волі. Насправді джерелом цілеспрямованої вольової діяльності людини є об’єктивний світ. Відбитий крізь призму внутрішніх умов суб’єкта (потреби, інтереси, бажання, знання тощо), об’єктивний світ створює для нього можливість ставити різні цілі, приймати рішення, чинити так або інакше... Початковою ланкою вольової дії є постановка й усвідомлення мети, потім прийняття рішення діяти, вибір найдоцільніших способів здійснення дії. Вирішальним для характеристики даної дії як вольової є виконання рішення. Сила волі не дається людині від природи. Уміння і здатність вибирати цілі, приймати правильні рішення і виконувати їх, доводити почату справу до кінця – результат знань, досвіду, виховання і самовиховання” [20, 74].

І.М. Сеченов виділив такі функції волі (деякі з них): 1) в усіх без винятку випадках форма впливу волі залишається однаковою – „вона може викликати,

припиняти, підсилювати і послабляти рух, і тільки ступінь її влади, очевидно, у край різний”; 2) якщо хода заучена, то „воля владна у кожному окремому випадку викликати її, зупиняти на будь-якій фазі, прискорювати і сповільнювати, але у деталі механіки вона не втручається...”; 3) при завчанні складних рухів і дій у зрілому віці за волею „...залишається усвідомлена людиною можливість втрутитися у будь-яку хвилину у рухи і видозмінити їх”; 4) „...ні повсякденне життя, ні історія народів не фіксують випадку, де одна холодна, безособова воля могла б зробити який-небудь моральний подвиг”; 5) „...у думці про не-свободу у волі ховається корінь такої моральної розбещеності, межі якої і передбачити не можна”; 6) „думка про свободу волі, незважаючи на її значну поширеність між людьми, є теоретичним поясненням відомого явища – те, що звичайно називають науковою істиною або науковою гіпотезою, залежно від того, чи представляє пояснення повну вірогідність чи часткову”; 7) „сильна воля, що нехтує небезпекою для життя, переростає у міцне моральне почуття, що перемагає страх смерті: воля без моралі – у закоренілий інстинкт або пристрасть і т.п.”; 8) „...воля владна діяти лише на ті рухи, що викликані потребами життя”; 9) „вплив волі, на зупинку існуючих рухів і імпульсів до них (притримання кашлю, чхання тощо) настільки очевидні, що існування їх у нервовому житті людини не потребує доказів”; 10) „...природно думати, що у всіх випадках, де свідомо існують сильні імпульси до рухів, але людина перемагає їх силою волі і залишається при цьому зовсім спокійною, у її тілі діють гальма” [15, 249-250, 257, 260, 428, 436-437, 514, 599].

Що ж таке наполегливість (англ. *insistence*)?

Різноманітні довідкові видання [2, 3, 8, 13, 18, 19, 20, 22] по-різному трактують значення цього слова. Вивчивши всі запропоновані визначення, під наполегливістю розуміємо вольову якість особистості, яка полягає в умінні доводити до кінця прийняті рішення, досягати поставленої цілі, переборюючи при цьому різні зовнішні та внутрішні перепони на шляху до неї. Якщо людина наполеглива, але невдачі з’являються на шляху до бажаної цілі, то ця людина не здається, а шукає нові шляхи їх подолання.

Звертають увагу на визначення поняття „наполегливість” В.І. Селиванов, Г.М. Ситін, О.М. Степанов та М.М. Фіцула [14, 17, 18] та ін.

Так, проаналізувавши визначення наполегливості В.К. Каліна, В.В. Медведева та А.Ц. Пуні, Є.П. Ільїн робить власні висновки: наполегливість як вольова якість має місце у випадку, якщо вона виявляється постійно, тобто є рисою особистості. Під наполегливістю розуміє непохитне прагнення до досягнення віддалених у часі цілей через подолання перешкод і труднощів, які виникають при цьому. Дослідник також визначає умови прояву наполегливості: 1) ступінь впевненості людини у досягненні мети; 2) мотивація досягнення (прагнення до успіху); 3) наявність вольових установок на подолання труднощів [7, 149-150, 217].

На основі аналізу досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців (В.В. Богословського, Ф.М. Гоноболіна, А.І. Висоцького, В.В. Давидова, А.В. Запорожця, П.І. Іванова, Є.П. Ільїна, В.К. Каліна, В.В. Медведева, С.Л. Рубінштейна, В.І. Селіванова, К. Левіна, Дж. Аткинсона, Г. Літвіна та ін.) можна стверджувати, що наполегливість – це одна з головних якостей волі. Не можна ототожнювати наполегливість і впертість, останнє є негативною рисою, яка проявляється у прагненні досягнути бажаної мети, не зважаючи на негативні передбачувані наслідки, у переконанні оточуючих відмовитися від рішення, наводячи розумні докази поразки. Наполегливість виявляється тоді, коли на шляху

до досягнення мети виникають нові та непередбачувані труднощі, які потребують від особистості мобілізації фізичних та розумових сил на кінцевий позитивний результат. Наполегливість у дітей потрібно виховувати з раннього дитинства, добираючи посильні для кожної вікової категорії завдання. Тільки наполеглива, а не вперта людина здатна подолати різні невдачі, які з'являються на шляху до бажаної цілі, не здаючись, а шукаючи нові шляхи їх рішення, враховуючи зауваження, побажання тощо.

Від з'ясування поняття наполегливості, особливостей її розвитку у школярів перейдемо до обґрунтування сутності виховання наполегливості.

Отже, з вище визначених понять можна зробити висновок, що виховання наполегливості розглядається нами як цілеспрямований процес формування в особистості здатності досягати поставлену мету, долаючи при цьому різні перепони, які з'являються на шляху до досягнення бажаного результату.

Література:

1. Астафьева П.Е. Воля в значении и воля в вере // Вопросы философии и психологии. – М.: изд. А.А. Абрикосова, 1892. Кн. 13. – С.58-86.
2. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – СПб.: ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
3. Большой толковый психологический словарь: В 2 т. / Роберт Артур. Пер. с англ. – ООО „Изд. АСТ”; „Изд. „Вече”, 2003. – Т.1: (А-О). – 592 с.
4. Власова О.І. Педагогічна психологія: Навч. пос. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
5. Волкова Н.П. Педагогіка: Навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доп. – К.: Академвидав, 2007. – 616 с.
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376с.
7. Ильин Е.П. Психология воли. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
8. Кордуэлл Майк. Психология. А – Я: Словарь-справочник / Пер. с англ. К.С. Ткаченко. – М.: ФАИР – ПРЕСС, 1999. – 448 с.
9. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання, 2007. – 447 с.
10. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Минск: изд. В.М. Скаун, 1998. – 896 с.
11. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М. Галузьяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – Вінниця: РВВ ВАТ „Віноблдрукарня”, 2001. – 200 с.
12. Педагогічний словник / За ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 514 с.
13. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
14. Селиванов В.И. Воля и ее воспитание. – М., „Знание”, 1976. – 64 с.
15. Сеченов И.М. Избранные произведения: В 3 т. / Академия Наук СССР. – М., 1952. – Т.1. Физиология и психология. – 772 с.
16. Сеченов И.М. Избранные философские и психологические произведения / Под ред. В.М. Каганова. – М.: гос. изд. полит. лит., 1947. – 648 с.
17. Ситін Г.М. Психологія самовиховання. – К.: Рад. шк., 1973. – 136 с.
18. Степанов О.М., Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки: Посіб. – К.: Академвидав, 2003. – 504 с.
19. Философия: энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.

20. Філософський словник / За ред.. М.М. Розенталя, П.Ф. Юдіна. – К.: Політична література України, – 1964. – 498 с.
21. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Вид. центр „Академія”, 2002. – 528 с.
22. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Харків: Прапор, 2005. – 640 с.
23. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальн. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

УДК 374.1

А.В. Добридень

МОТИВИ САМООСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

***Анотація.** У статті розглядається проблема мотиваційної сфери старшокласників. Розглянуто особливості мотивації даного віку та виділено чотири основні групи мотивів, що стимулюють учнів до самоосвітньої діяльності.*

***Аннотация.** В статье рассматривается проблема мотивационной сферы старшеклассников. Рассматриваются особенности мотивации данного возраста и выделено четыре основные группы мотивов, которые стимулируют учеников к самообразовательной деятельности.*

***Annotation.** The article deals with the problem of motivation of the students of high school. The peculiarities of motivation of such age-group are considered in it, and four essential groups of motives stimulating students to self-educating activity are defined.*

Традиційні завдання шкільної освіти у вигляді знань, умінь, навичок сьогодні недостатні, адже сучасне суспільство потребує особистостей, здатних практично розв'язувати різноманітні професійні та життєві проблеми, бути спроможними до самореалізації в різноманітних сферах життєдіяльності.

Пізнавальні та навчальні інтереси виходять за межі шкільної програми та набувають форми пізнавальної самостійності. Учні прагнуть здобути нові знання, формують корисні уміння та навички.

Бажання займатися самоосвітою виникає у старшокласників на основі сукупності різноманітних мотивів. **Мотиви** – це спрямованість дитини на окремі вчинки, види діяльності, вони є особливою формою виявлення потреб учня. Існуючі потреби викликають у людини активність, діяльність у відповідній сфері і визначають інтенсивність та спрямованість розвитку особистості. Серед мотивів домінуючу роль відіграє пізнавальна діяльність до визначеної частини знань. Ефективний мотив самоосвіти – це пізнавальний інтерес, що викликає певний емоційний стан, прагнення до активного пошуку, виявлення при цьому вольових зусиль. Пізнавальна мотивація ґрунтується на пізнавальній потребі. У своєму соціальному розвитку вона проходить такі стадії: цікавість, спрямований інтерес, певний нахил, усвідомлення значення самоосвіти, творчий пошук. Але під час формування у школярів прагнення до самоосвіти не можна орієнтуватися лише на пізнавальний інтерес. Самоосвітня діяльність повинна визначатися такими мотивами, в яких особисте знаходиться у поєднанні із суспільним. На увазі мають соціально значущі мотиви, пов'язані із визначенням особистості свого місця у житті. Вони є найбільш поширеними мотивами, які спонукають учнів старших класів звертатися до самоосвіти, вони пов'язані з реалізацією ідеалів та життєвих